

Bosna'da Dini Çoğulculuk

Ayşe Ambaroğlu¹

Özet

Bu çalışmanın ana çerçevesini, Bosna Hersek Müslümanlarının, özellikle 1991 yılındaki Sırbistan ile aralarındaki savaş yıllarındaki gerilimli dönemde, Mart 1991 nüfus sayımında kendilerini ifade etmede Müslüman tanımlamasını kullanmalarının önemini değerlendirmek oluşturmaktadır. Yugoslavya içindeki Hırvat, Sırp gibi diğer nüfus unsurları aynı nüfus sayımında kendilerini etnik kökenleri ile belirtmişlerdir. Bosnalı Müslümanlar ise kendilerini Boşnak olarak nitelendirmek de mümkün iken Müslüman vurgusunu tercih etmişlerdir. O dönem koşullarına baktığımızda sadece bağımsızlık ve rejim karşıtlığı vurgusu bize yeterli veri sağlamamaktadır. Avrupa'nın Doğusunda, sosyalist bir rejimin son döneminde bağımsızlığı ve dini, bağımsızlık ile özdeş hale getiren; ya da bağımsızlık vurgusunu dini kimlik olmaksızın laik; ya da liberal bir arayışa sığınmadan ifade etmenin önemi kuşkusuz dikkate değerdir. Kültürün unsuru olarak din, devlet biçimi olarak din veya bireyin tercihi durumu birbirinden farklıdır. Bosna örneği ise, toplumsal bir tercihi daha derin bir incelemeyi bize zorunlu kılmaktadır. Bosna, Hıristiyanların ve Müslümanların uzun zamandan beri birlikte yaşadıkları bir toplumdur. Boşnakça Sırpçadan da konuşulan bir dildir. Fakat İslami ibadet ve dair öğeler Arapça olarak korunmuştu. Bir toplumun en canlı unsuru olan dil, gündelik hayatın paylaşılan kısmı için geçerli iken, ibadet dilinin korunması, dinin toplum üzerindeki belirleyiciliğini ifade eder. Bu İbranicenin Grekçenin Latincenin de ritüel boyutundaki devamlılığına benzemektedir. Aynı dili konuşmak, aynı coğrafyada yaşamak fakat dini farklılığını bağımsızlık tercihinde ön plana çıkarmak dini çoğulculuğa önemli bir adım atılmasını sağlamıştır. Bosna tecrübesi, Avrupa da dini çoğulculuk tartışmaları açısından önemli bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Dini Çeşitlilik, Dini Çoğulculuk, Bosna Müslümanları, Bogomiller, Saraybosna Agadası

Religious Pluralism In Bosnia

Abstract

The main framework of this notification the Muslims of Bosnia and Herzegovina, particularly tense period in 1991, with Serbia during the war years between them,

1 Dr., T.C. MEB Öğretmen, ayseambaroglu@gmail.com

population census in March 1991, evaluate the importance of using from the definition of a Muslim is to express themselves. Yugoslavia Croats and Serbs in Yugoslavia, as the other elements of the population with the same census reported their ethnic origin. Was also possible to characterize themselves as Bosnian Muslims, Bosnian Muslims have preferred emphasis. Looking at the conditions of that period, only the emphasis on independence and opposition to the regime does not provide sufficient data to us. At the east of Europe, last period of a socialist regime, independence to be identical to that of religious independence in another words emphasis on independence from the secular or liberal religious identity without doubt the importance of a search expression is remarkable asylum. Religion as an element of culture, religion or individual preference of the state as a form of status as a religion different from each other. Bosnia is an example, because it contains a social choice requires us to examine more deeply Bosnia, a society of Christians and Muslims lived together for a long time. Bosnian, a language is also spoken by the Serbs. However, elements of Islamic worship and religion law preserved in Arabic. Element of a society which is the most vivid language, while it is in everyday life for many of them shared, the protection of the language of worship, of religion on society refers to decisiveness. This is similiar to the size of the continuity of the ritual in Hebrew, in Latin, and Greek. Speaking the same language, live in the same region, but the choice of independence to gain prominence in the religious diversity helped to take an important step in religious pluralism. Experience in Bosnia, in Europe in terms of the debate is an important example of religious pluralism.

Key words: Bosnia, Religious Diversity, Religious Pluralism, Bosnian Muslims. Bogomils, Sarajevo Haggada.

Giriş

Balkanlar, Doğu Avrupa ile Batı Asya olarak tanımlanan bir bölgede yer almaktadır. Buna bağlı olarak dil, din, etnik kimlik ve kültürel çeşitliliğin özel bir örneğini yaşatmaktadır. Avrupa'nın Doğusu ve Asya'nın Batısı'nda yer alan, coğrafi konum olarak küçük olsa da kültürel özellikleri ile zengin bir mirasa sahiptir. Keltler'in M.ö 4, ve 3. asırda bu bölgede yaşamış oldukları tahmin edilmektedir. İllirya Krallığı ise M.ö. 2. asırda kurulmuş, bölgede bilinen ilk yerleşmedir. Roma İmparatorluğu dönemi ve imparatorluğun ikiye ayrılma sürecini yaşayan Bosna-Hersek, kuzey batısı ile Roma, doğusu ile Bizans'a bağlandı. 12. yüzyılda kurulan Bağımsız Bosna kilisesi resmi olarak Bogomil kimliğinin kurumsallaşmasıdır. Önce Ortodoks Rumlara ve daha sonra Roma Katolikliği'ne karşı olan bu direniş 14. yüzyılda Papa XVII. John tarafından heretik ilan edilmiş sonrasında gelen sürgün dönemi ve Osmanlı hakimiyetine kadar süren bir dışlanmışlıkla cezalandırılmışlardır (Albayrak, 2005, s. 266).

Bogomillerin Osmanlı Devleti'ne itaati ile Katolik Kilisesi ve bağlı olduğu Roma ve devamındaki Bizans hakimiyetinden uzak oluşları sadece otorite baskısı ile açıklanamamaktadır. Bosna Kilisesi'nin sufi karakteri ile İslam sufizmi arasında

organizasyon benzerliği görülmektedir (Albayrak, 2005, s. 268). Bu dönemde Macar Kralı vasıtasıyla Roma yönetiminin Bosna Kilisesi üzerinde Katolikliği kabul ettirmeye yönelik çabaları vardır (Albayrak, 2005, s. 271). Bağımsız Bosna Krallığı sonrasında ise Bosna, 15.yy da Osmanlı'nın fethi ile, Osmanlı'nın eyaleti statüsü takip etti. 1875 yılında başlayan Sırp isyanı, hem Osmanlı'dan kopuşun, hem de büyük göçler nedeniyle Müslüman nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu dönemde Bosna, Osmanlı toprağı olmasına rağmen Avusturya-Macaristan'ın idaresine verilmişti. 1.Dünya Savaşı'nın sonunda Avusturya-Macaristan parçalandı. Boşnaklar, Hırvatlar, Slovenler ve Sırp'lar Yugoslavya'yı kurmuştu. Osmanlı'nın fethinden sonra bölgenin Müslümanlığı hızlı bir şekilde kabul etmesinin yanı sıra, Yahudi ve Hıristiyan dini mensupları da varlıklarını devam ettirmiştir.

Dini Çoğulculuk Üzerine

Dini çoğulculuğun epistemolojik-teorik ve ahlaki-pratik gerekçelendirmesi bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak temel olarak bireyin dini seçimleri konusunda doğru seçim yapıp yapamayacağı sorunundan yola çıkarak kişinin sadece kendi inancını doğru kabul etmesiyle dini dışlayıcılık; dini öğretinin temelinde olan vahyin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam açısından ortak ilkeleri içerdiğini dolayısıyla dinlerin temel öğretisinin birbirinden üstünlük içermediğini kabul etmek de dini çoğulculuk şeklinde isimlendirilmektedir. (Acar, 2007, s. 30). Sosyal bilimler alanında ortaya çıkan yeni fikir, düşünce ve duyarlılıkların getirdiği mecburi değişim veya gelişmeler ile Dinler Tarihi'ni çoğu kez doğrudan etkileyebilecek yerel ve küresel dini, seküler, sosyo-politik ve kurumsal değişimler (Alicı, Dinler Tarihinde Çağdaş Metodolojik Problemler, 2005, s. 1301) Dini Çoğulculuk açısından bu gelişmelerin değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Dinler Tarihi disiplinin kendi sağlamlaştırıcı teorilerin yanı sıra mukayeseli ve fenomenolojik metot konusundaki yaklaşımları ve son safha olarak ise bilhassa 1970'lerden itibaren dinin modern toplum içindeki mahiyeti ve özü, dinin her alandaki anlamı ve fonksiyonu gibi konularla birlikte modern ve postmodern meseleler işlenmeye başlamıştır. (Alicı, Dinler Tarihinde Çağdaş Metodolojik Problemler, 2005, s. 1303) Modernizmin hayatın daima rasyonel unsurlarını ön plana çıkarmak isteyişi ve metafizik alanı dışlayarak fizik ilgisine vurgu yapmak istemesi, tüm dinleri bazen pozitivist bir yaklaşım altında bazen ortak bir din altında toplamak istemesi, dinin temellerini sarsacak kadar önemli değiştiren unsurlardır. Modernizm, dinin kurumlarına alternatif olmak üzere, ondan daha anlamlı ve karizmatik bir yapı kuracağını vaat etmesi, dünya ile din alanlarının aynı oluşunu vurgulayarak dini dünya hayatında doldurduğu alanlardan çekilmeye zorlaması (Alicı, Dinler Tarihinde Çağdaş Metodolojik Problemler, 2005, s. 1333) seküler kurumsal bir yapı olan devlet ve devletin varoluşunu oluşturan koşullar açısından da dikkat çekmektedir. Devlet içindeki çeşitli dini kimliklerin hangi dinamiklerle birlikte yaşama/çatışma tecrübeleri yerel, uluslararası, dini ve hukuki birçok açıdan değerlendirilmeyi hak etmektedir. Batı toplumlarında etnik farklılıkların da önüne geçerek gittikçe din merkezli yeni bir toplum ortaya çıkarmaktadır. Avrupa'ya uygun onunla uzlaşabilen bir İslam tipi (Euro-Islam)

anlayış, Avrupa'da doğup büyüyen ikinci ve üçüncü nesil Müslümanlar, yeni bir İslam anlayışı geliştirmişlerdir. Bu İslam anlayışı, daha liberal, her iki taraf için de daha entegral yaklaşım tarzı sunabilmektedir. (Alıcı, Diasporada Diyalog? Batıda Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri, 2008, s. 148) Günümüzde ve doğal olarak gelecekte Batı, büyük ölçüde Hıristiyanlık, İslam ve Sekülerizm üçlemesinin karşılıklı ilişki içindeki durumlarıyla şekillenecektir. (Alıcı, Diasporada Diyalog? Batıda Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri, 2008, s. 147) Bosna özelinde savaş koşullarının devleti şekillendirirken, toplumsal dini varlıklar ile etkileşimi ve Müslüman kimliğinin kendi varlığının yokedilme politikasına direnişi dikkat çekmektedir.

Bosna'da Dini Çeşitlilik ve İslam Kimliği

Roma dönemine ait küçük bir yerleşim yeri olan ve daha sonra Slavlar'ın yaşadığı arkeolojik olarak anlaşılan Brodec ve Vrhbosna yakınlarında bulunan Bosna, uzun süre Osmanlı akınlarının hedefi olmuştu. Fakat bugünkü Saraybosna, Osmanlı döneminde kurulmuştur. 1463 yılında Osmanlı hakimiyetine katılan Bosna bölgesinde dört vilayetten oluşan Bosna Sancağı'nda başlangıçta beş Müslüman, altmış beş Hıristiyan ailenin bulunduğu, Müslüman nüfusun zamanla arttığı bilinmektedir. Bu dönemde Hıristiyan nüfusta gerileme ile yeni bazı Yahudi yerleşimleri de görülmüştür (Aruçi, 2009, s. 128). Bölgede Hırvatların Katolik, Sırpaların Ortodoks, Boşnakların ise İslam ile din ile etnik unsurların ayırddedilmesini mümkün kılmamaktadır (Albayrak, 2005, s. 234).

20.yüzyılın sonunda, bölgesel problemlerin küresel sonuçları açısından değerlendirme yaptığımızda, Bosna halkının verdiği mücadeleyi çok çeşitli yönleriyle değerlendirebiliriz. Wagner'e göre 'Çok-kültürlülük, şiddet içeren ırkçılık ve milliyetçilik, sınıfsal yapıların çözülüşü ve yeni toplumsal engellerin ortaya çıkması ve homojenleştirici küreselleşme ve heterojenleştirici kabileleşme karşısında kanımca, günümüz sosyolojisinin temel görevi, toplumsal kimlikler, pratikler ve siyasal sınırlar arasında mevcut ilişkinin analizi olarak görülebilir (Wagner, 2008, s. 13).' Balkanlar'da farklı etnik kimliklerin varlığı, yaşayan dilleri ve dinin kültür üzerindeki etkisini topluca göz önüne alarak, tarihi seyir ve siyasal gelişmelerin Bosna örneğinde ortaya çıkardığı çatışmayı görebiliriz. Komünizm döneminde din, desteklenen bir kurum değilken, belirleyici ve etken bir rolü olmamasına rağmen, komünizmin çözülüşü döneminde dinin bağımsızlıkla özdeşleşecek bir sosyal çözülüş ve yeniden yapılanmanın simgesi haline gelmesi, Bosna'daki durumu yansıtmaktadır. Dini ayrıştırıcı ve birleştirici yönü üzerinde ayırım yapmak ile bu durumun mağduru ve aktörü olma durumu birbirinden ayrı ele alınmalıdır. Bosna'nın 1990'lı yılların ilk yıllarında Hıristiyan olmayan ve Müslüman olarak ötekileştirildiğini, Bosna-Hersek Parlamentosu'nun da bu durumu bağımsızlık ile özdeş bir mücadelede ifade ettiğini söylemek gerekir. Dini tecrübenin siyasal ve modern dışavurumu olarak Bosnalılar İslam kimliğini kendi istekleriyle bir kez daha güçlü bir şekilde vurgulamışlardır. Bu bağımsız tercih aslında Avrupalılar'ın Bosna'nın neden Müslümanlığı tercih ettiği ile ilgili sorgulamalarında

haklı olduklarını da göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin en güçlü döneminde Bosnalılar'ın Müslümanlığa yönelme sürecinde olmaları sadece ordu unsuru ile gerçekleşmiş olsaydı, yirminci yüzyılın sonunda böyle bir Müslümanlık vurgusu ile karşılaşmak muhtemeldir ki mümkün olmayacaktı. Öte yandan Bosna halkının müslümanlaşması Osmanlı Devleti içindeki mistisizm temsilcileri ile gerçekleştiği için dünyanın diğer bölgelerindeki aksine İslamlaşma olarak değil, Türkleşme olarak isimlendirilmektedir (Albayrak, 2005, s. 237).

'1991 yılındaki nüfus sayımına göre, Yugoslavya'nın yaklaşık beş milyonluk nüfusu içinde kendisini Yugoslav olarak tanımlayanlar %6, Hırvatlar %17, Sırlar %31 oranında iken, Müslümanlar %44 tür (Halilović, 2011, s. 14)'. Bu nüfus sayımında Bosna bölgesi halkının kendisini müslüman olarak ifade etmesi, başkaca bir etnik köken belirtmemesi dikkat çekmektedir. Bosnalılar'ın dini özgürlük ile bağımsızlık arayışını açıkça ifade ettikleri görülmektedir. Toplumların devamlılığı salt özgürlükle değil, siyasi, dini, kültürel bağımsızlık ile ilişkilidir. Bağımsızlık bir topluluğun varlığını devam ettirebilmesinin temel koşuludur. Eşitliği bozacak her türlü paylaşım Bosnalıların geleceği ile ilgili tehdit anlamına gelmektedir. İşte ölüm kalım mücadelesinin açıkça ortaya çıktığı dönemde, Stranka Demokratske Akcije (Demokratik Eylem Partisi), Aliya İzzetbegović tarafından kurulmuştur. 27 Mart 1990'da, SDA'nın Kırklar Açıklaması olarak bilinen, parti kurucularının imzalarını taşıyan Basın Açıklaması'nın 6. Maddesinde, 'Bosna –Hersek Müslümanlarının, Bosna'nın yerli unsurları olduklarını ve bu itibarla da kendi tarihsel isimleri, kendi toprakları, kendi kültürleri, kendi dinleri, kendi şair ve yazarları, kısacası kendi geçmişleri ve gelecekleri ile Yugoslavya'nın altı tarihsel halkından birini oluşturduklarını beyan ederiz (İzzetbegović, 2011, s. 79)'. Burada İzzetbegović farklı etnik kökenlere olan saygılarını açık ve bağlayıcı bir şekilde ifade etmiştir. Bosna-Hersek Parlamentosu'nun, 3 Mart 1992'deki bağımsızlık ilanı, başta Sırlar olmak üzere tepki çekmiştir. Çünkü sosyalist rejim öncesinde, birlikte yaşama konusunda sıkıntıları olmasa da Hırvatlar ve Sırlar, Müslüman kimliğin kendilerini yönetebileceği ihtimaline karşı çıktılar. BM, ABD, NATO başta olmak üzere küresel ölçekteki güçlerin bu bölgedeki Müslüman varlığın mücadelesine ilişkin çelişkili tavırlarına rağmen, ağırlıklı olarak, Avrupa'nın ve Yugoslav Federal Ordusu'nun Bosna'nın karşısında olduğu bir süreç yaşandı. Bağımsız Bosna'nın din farklılığının, Avrupa'da yok edilmesine yönelik birliktelikteki direnç, kısmen NATO ve İslam ülkelerinin çabalarıyla kırılmaya çalışıldı. Silahsız ve aç bırakılmanın ötesinde, Bosna'da kadın-çocuk demeden vahşi bir katliam yaşatıldı. Sırlar, Federal Ordu ve Avrupa'yı bir araya getiren en önemli faktör, ötekileştirilenlere karşı olma idi.

Bosna halkı tek bir etnik kimlikten oluşmamaktadır. Bu durum Osmanlı dönemindeki iskan politikaları göz önüne alındığında da, tek bir milliyetten bahsetmenin zorluğu daha kolay kabul anlaşılabilir. Birbirine çok yakın kültürleri taşıyan bu toplumlar arasındaki siyasi bölünme daha demokratik ve insani koşullarda olamadıysa bu karşılıklı şiddetten doğan bir durum değildi. Ne yazık ki bu adaletsizliğin bedelini Bosnalı Müslümanlar ödemek zorunda bırakıldı. Halbuki Yugoslavya'nın kaderi ile ilgili farklı görüşlerin olduğu dönemde, Bosna Parla-

mentosu'ndan diğer halklara yönelik bir tehdit yoktur. Aliya İzzetbegović, bu dönemi değerlendirirken 'Balkanlar'ın sorunu bir demokrasi sorunuydu ve bugün de öyledir. Daha önceki zamanların tarihini bir kenara bırakacak ve dikkatimizi henüz sonlanmamış olan yüzyıla çevirecek olursak; dünyanın bu kısmındaki tüm ülkelerin yüzyılın ilk yarısı boyunca çoğu otoriter olan monarşik yönetimler altında, ikinci yarısında ise -Yunanistan hariç tutulmak kaydıyla-komünist rejimler altında olduğu görülecektir. Kısacası, Balkanlar'ın demokrasi konusunda ya da demokrasinin Balkanlar konusunda fazla şansı olmamıştır' demektedir (İzzetbegović, 2011, s. 34).

Kültürün unsuru olarak din, devlet biçimi olarak din veya bireyin tercihi durumu birbirinden farklıdır. Bosna örneği ise, toplumsal bir tercihi daha derin bir incelemeyi bize zorunlu kılmaktadır. Bosna, Hıristiyanların ve Müslümanların uzun zamandan beri birlikte yaşadıkları bir toplumdur. Boşnakça Sırpça tarafından da konuşulan bir dil idi. Fakat İslami ibadet ve şaire dair öğeler Arapça olarak korunmuştu. Bir toplumun en canlı unsuru olan dil, gündelik hayatın paylaşılan kısmı için geçerli iken, ibadet dilinin korunması, dinin toplum üzerindeki belirleyiciliğini ifade eder. Bu İbranice'nin, Grekçenin ve Latince'nin de ritüel boyutundaki devamlılığına benzemektedir. Aynı dili konuşmak, aynı coğrafyada yaşamak fakat dini farklılığını bağımsızlık tercihinde ön plana çıkarmak dini çoğulculuğa önemli bir göstergesidir.

Dini çeşitliliğin örneklerinin tarih boyunca görüldüğü Bosna, 1992-1995 yılları arasında yoğun bir şekilde dini dışlayıcılıkla karşı karşıya bırakılmak istendi. Bosna halkının kendi kimliğine ve varoluşuna ilişkin bu tehdide karşı verdiği mücadeleyi birçok açıdan değerlendirmek gerekir. Bu değerlendirmeler, siyasi ve askeri açıdan önem taşıdığı gibi, kültürel ve sosyal açıdan da önem taşımaktadır. Bosna halkı tek bir etnik kimlikten oluşmamaktadır. Müslüman Hırvatlar'ın da kendilerini Boşnak olarak nitelendirmeleri söz konusudur. Osmanlı dönemindeki iskan politikaları göz önüne alındığında, tek bir milliyetten bahsetmenin zorluğu daha kolay kabul edilebilir.

Bosnalılar'ın 1991'de savaş öncesi Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde bir bütün haline gelebilmiş olmalarındaki temel dinamiklere baktığımızda temel faktör dindir. Çünkü bu durum etnik kimlik ile açıklanamaz. Dini çeşitliliğin açıklanması ile ilgili olarak dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk yaklaşımlarından bahsedebiliriz. Yahudilik ve Hıristiyanlık tarih boyunca dışlayıcılığı öne çıkaran bir rol üstlenmiştir. Yahudilikteki İsrailoğulları'nın seçilmişliği kavramının doktriner olarak temel belirleyici olduğunu bunun açık bir dışlayıcılık olduğunu belirtmeliyiz. Hıristiyanlık'ta ise, dışlayıcılığın mezheplerarası boyutuna baktığımızda bile ne kadar belirgin olduğunu görürüz. Dini çoğulculuk salt doktriner bir tartışma değildir. Çünkü pratikte, birey ve toplumun inançlarını, felsefe ve iman boyutunda sorgulamaktan çok kamusal düzlemdeki görünürlüğü ile de ilişkili olarak değerlendirmemiz gerekir. Bir din mensubu olmak, gereklerini yerine getirmek, başkaca dinlere karşı da inanç ve ibadet hürriyetini göz önünde bulundurmaya gerektirir.

Her dinin kendine özgü kutsal ve ritüel anlayışı farklı olsa da, dinin evrenselliği ile ilgili açıklama çabaları anlamlıdır. Hıristiyanlığın kilisenin etkisi dışında yeniden değerlendirilmesi ihtiyacı dini tecrübe kavramı ile açıklamayı sonuçlandırmıştır. Dini tecrübe ise, sadece Hıristiyanlık için değil, Hinduizm'den İslam'a kadar diğer dinlerin de dikkatle incelenmesini gerektirmiştir. İkinci Vatikan Konsili'nde, Katolik Kilise'nin, diğer dinlerdeki Kutsal kavramların hiçbirini reddetmediği, bu dinlere inanan kişilerin inanç ve yaşantılarının dini değer taşıdığı ifade edilmiştir (Flannery, 1992, s. 392). Aslında İkinci Vatikan Konsili Hıristiyanlıkla diğer dinlerin ilişkisine yönelik ayrıntılı bir tavır ortaya koymasa dahi Katolik dünya-sındaki birçok teolog tarafından kapsayıcı bir görüş benimsenmiştir. Katolikler, kurtuluşun kilise dışında mümkün olmadığını kabul ediyorlardı. Fakat insanların kurtuluşa ulaşmak için resmen kiliseye bağlı olmasının artık gerekmediği kabul görmüştür. Kilise merkezli din anlayışı yerini Tanrı merkezli bir anlayışa bırakmıştır (Acar, 2007, s. 27). İslam'ın geçmiş peygamber, Kutsal Kitap ve din hakkındaki prensipleri, temel olarak dinin sahibinin Allah oluşu, diğer dinlerle temel bir uzlaşma zeminini kesin olarak ortaya çıkarmaktadır. Fakat dinler arası farklılık ve çelişkilerin dini doktrin ve tarihi bir problem olarak değerlendirilmesi ayrı bir sorundur. Bilginin kaynağı açısından bakıldığında, vahiy epistemolojik olarak tartışılırken, rasyonalist olarak Hıristiyanlık'ın İsa'nın vahyini kabul edip diğer dinlerin vahyini reddetmeleri mümkün olamamaktadır. Buna rağmen Bosna Katliamı (1992-1995) sırasında Sırp Ortodoks Kilisesi'nin Müslüman Boşnakların öldürülmesi ve işkencelerin desteklenmesi yönünde görüş açıklaması yakın zamanda Hıristiyanlık adına işlenen pek çok cinayetin (Kalın, 2016, s. 417) çoğulculuk ile ilgili teorik tartışmalar ile birlikte değerlendirilmesinin önemini açıklamaktadır.

1992-1995 savaşı öncesi Bosna'da Hıristiyan ve Müslüman nüfus yanında, az sayıda da Yahudi nüfus yaşamaktaydı. Çünkü Bosna, tarih boyunca Hıristiyanlık ve İslam karakteri taşıyan yönetim biçimleriyle yönetilmiştir. Sosyalizm, herhangi bir din ayrımı yapmaksızın dini gereksiz ilan eder. Yönetim biçimleri, toplumların genel karakterini her zaman tam yansıtamayabilir fakat bu göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır. Sosyalizm bir dönem sonra, aslında tam da yıkılacağını hissettiği bir dönemde, İslam unsurunun yaşamasını tehdit ilan ederek saldırıya geçmiştir. Stalinist dönemde Yugoslavya komünist olduğunu kanıtlamak durumundaydı ve bunun en kolay yolunu Müslümanları kurban haline getirmekte buldu. Bosna'ya saldırmak, kendisinin sadık bir uydu ve Sovyet yönetimlerinin örnek bir şakirdi ve uygulayıcısı olduğunu Moskova'ya kanıtlanmanın yollarından biriydi (İzzetbegoviç, 2011). Sovyetler Birliği'nin yeni arayışları küresel platformlarda dile getirdiği, rejimin reformu, yenilenmesi, yeniliklerle güçlendirilmesinin açık açık konuşulduğu bir dönem aynı zamanda Yugoslavya ve diğer benzer yönetimdeki ülkelerin halkları açısından oldukça belirsiz bir dönemdi. Aliya İzzetbegoviç'in tesbitine göre 'Rejimin bu denli sert davranmasının hiçbir rasyonel açıklaması yok. Bu çoktan çöküşe geçmiş bir yönetimin umutsuz hamlesi miydi? Güçlü rejimler insanları söyledikleri sözler nedeniyle mahkum etmezler; zayıf olanlar korkarlar ve varoluş sürelerini uzatabilme çabası içinde şiddete başvururlar (İzzetbegoviç, 2011).' Aliya İzzetbegoviç ve arkadaşlarının

daha 2. Dünya Savaşı sonrasında yönetime yönelik, sivil ve İslam kökenli bir refleks içine girmeleri bir var olma kaygısının yanı sıra önemli bir iddiayı da içerir. Genç Müslümanlar Hareketinin daha 1940 ve sonrasındaki yıllardaki eylemleri, Müslüman varlığının bölgenin kendisine ait oluşunun en güçlü kanıtıdır. Çünkü bir hareketin yerelliği ile güçlülüğü, yerelliği ile samimiyeti arasında güçlü bir bağ kurulabilir. Bosna'da 1990'lı yıllarda aniden bir farkındalık ve sonucunda kamplaşma meydana gelmiştir diyemeyiz. İkinci Dünya Savaşı yıllarında komünizme karşı tepkilerin Genç Müslümanlar Teşkilatı aracılığı ile yaygınlık kazandığını biliyoruz. Bosna'daki Müslüman toplumun varoluşu, dinamik, canlı aynı zamanda agresif olmayan bir sabır örneğidir. Çünkü, Bosna Müslümanlarının yaşadıklarını yanı başlarındaki Hıristiyan ve Musevilerin de kısmen paylaştıklarının farkındaydılar. Fakat bir yol ayrımına gelindiğinde Sırp'ların kendi reflekslerini İslam ve Bosna'daki çoğulculuğu dikkate almaksızın gösterdiklerini ve sırası gelince Avrupa'dan güç alarak, kendi komşularına acımasızca saldırdıklarını bir vakıa olarak yaşadık. Aliya İzzetbegoviç bu konuyu 'Bütün toplumlarda şiddet ve adaletsizlik vardır. Komünist zulmün kendisine özgü doğası ise, yasa ve biçim kılıfı altına gizlenmiş olan hukuksuzluğudur. Bu ikiyüzlülük yaygın bir kafa karışıklığına yol açmıştır. Bazı insanlar, bu tür sistemler altında neyin doğru neyin yanlış olduğunu hiç bilmeden yaşar ve ölürler. Diktatörler ile cahil, aptallaştırılmış kitleler birbirlerini besleyerek el ele giderler' yorumuyla anlatmaktadır (İzzetbegoviç, 2011, s. 48).

Bosna'da Dini Çoğulculuk Örnekleri

Bosna'daki farklı dinlerin ortak yaşama realitesi, İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik için önemli örnekler içermektedir. Nisan 1994'te Pesah Bayramı nedeniyle Aliya İzzetbegoviç'in Yahudiler'e hitap ettiği konuşmasında, Yahudiler ile aynı ülke vatandaşlığını, Kuran-ı Kerim'deki Mısır'dan Çıkış ile ilgili anlatımlarını ve özgürlüğün değerini ifade eder. İzzetbegoviç, Yahudi halkının Bosna'yı terk etmemesini, farklı ulus ve inançların birlikte yaşamasının önemini vurgular (İzzetbegoviç, 2011). Bu konuşmada ayrıca farklı inanç mensublarının birarada barış içinde yaşayabilmesini aşırıktan uzak ve insanca bir yol olduğunu vurgulamakta ve bunun bir ütopya olmadığını ifade etmektedir (İzzetbegoviç, 2011). Yahudiler, İspanya Engizisyonu'ndan Osmanlılar'a sığınınca ilk kez Bosna'da yerleşmiştir. Bosna, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Seferad Yahudileri yanında Aşkenaz Yahudilerinin de rahatça dinlerini yaşadıkları bir ortamdır. Holokost İsrail'e göçü hızlandırmıştır.

Bosna'da kalmayı tercih eden Yahudiler'in ise, Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlar ve Müslümanlarla birlikte yaşama sorunu olmamıştır. Derviş Korkut, Müslümanlar ile Yahudiler'in Saraybosna'da güçlü bağlar kurduğunun kanıtıdır. Saraybosna Agadası olarak bilinen, İspanya'dan gelirken Bosna'ya getirilen eser, Derviş Korkut tarafından 2. Dünya Savaşı sırasında korunmak üzere teslim alınmış ve Kuran'lar arasında muhafaza edilmiştir. Şalom Gazetesi'nin 13.Nisan.2011 tarihli basımında Z. Galiko imzasıyla verilen haberde (Galiko, 2011) bu konu ayrıntılı olarak

ele alınmakta ve savaş şartları sonunda eserin teslim edilmiş olmasının, karşılıklı güven ve saygının devamlılığının da belirtisi olduğu vurgulanmaktadır.

Saraybosna Agadası Yahudi sanatı açısından günümüze kadar gelebilen el yazımı tezhiplerin en önemlisidir. On dördüncü yüzyılda İspanya'da yapılmış, yaklaşık 700 yıllık bir eserdir. 142 sahifelik, yazı ve tezhip sanatının en güzel örneklerinden olan bu eser, deri ile ciltlenmiş; sahifeler ise bakır ve altın yazmalarla bezenmiştir. Barselona'da yapıldığı düşünülüyor, 1492 yılında, Yahudilerin İspanya'dan göçü sırasında birlikte götürdükleri şaheser, bir görüşe göre ise, 1609 yıllarında İtalya'da bulunuyordu. Daha sonra ise nedeni bilinmeyen bir şekilde Split ve Dubrovnik'ten geçerek Balkan bölgesine ulaşmıştır. 2001 yılında ise André Pataki tarafından restore edilmiştir. Bu eser Bosna Hersek Müzesi'nin en önemli medarı iftiharıdır. Derviş Korkut, Müslümanlığın emanete hıyanet etmeme prensibini en güzel şekilde temsil eden din eğitimi de almış olan Müslüman bir kütüphanecidir. Agada'nın günümüzdeki varlığı Yahudi ve Müslümanlar arasındaki bağın bir ifadesidir (Galiko, 2011; Galiko, 2011).

Miladi 7.yy da Hırvatlar Roma Katolikliğini, Sırlar ise Ortodoksluğu seçmişti. Bosna ve çevresinde her iki mezhepten farklı olarak Bogomiller de varlık göstermiştir. Ortaçağ Hıristiyanlığı, heretik olarak kabul etse de, Bogomilizm Balkanlar'a özgü bir mezhep olarak değerlendirilmektedir. Bogomilizm, yoksulluk ve alçakgönüllülüğe dayanır. Hıristiyanlık tarafından heretik kabul edilen ve Bosna'da etkin olan bir akımdır. 1463'te Osmanlılar'ın Bosna'yı fethetmesinin ardından, Bogomiller 'in çoğu kendi inançlarına yakın buldukları için İslam'a geçmişlerdi (Halilović, 2011, s. 10). Bogomiller, hem Ortodoks hem de Katolikler tarafından bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Balkanlar'ın Doğu ve Batı, Roma ile Bizans arasında coğrafi, siyasi, dini ve kültürel bir kavşak konumunda olmasından dolayı bölgeyi ele geçirme mücadeleleri tarih boyunca yapılmıştır.

Dini açıdan baktığımızda Roma Katolik kilisesi Hırvatistan ve Dalmaçya'ya kendi doktrinini aşılama çabasıyla çalışırken aynı zamanda Bizans da Sırlar'ı kendi tarafına çekmeye çaba göstermiştir. İşte bu çetin çekişmenin ortasında, yani Hırvatistan ile Sırbistan arasında kalan Bosna her zaman tarafların kazanmak için mücadele ettikleri bir bölge olmuştur. Ayrıca Bosna'nın dağlarla çevrili doğal yapısı, ülkelerin ilgisini çeken önemli bir faktördü. Bu yüzden Bosna'yı ele geçiren taraf, stratejik bir üstünlük kazanacak ve dinsel yönden de büyük bir ilerleme kaydedecektir. Bosna ile ilgili tartışmalar en çok Bosna Kilisesi üzerinde yoğunlaşmış ve bazı görüşler ortaya atılmıştır. Bosna Bogomillerinin heretik düalist bir mezhep olduğunu, bunun da iyi ile kötünün mücadelesine dayandığı bu görüşler içinde yer alır. Bogomiller'in Papa benzeri bir lideri olmamıştır. Bosna halkının Katolikliğe karşı direnç gösterdiği bilinmektedir. 1222 yılında Bosna'yı barış yoluyla Katolik yapamayacağını anlayan ve Albigenlere karşı girişilen Haçlı seferinin başarısından cesaret alan Papa, Macar Kralını Bosna'ya saldırması için kışkırttı ve bunda başarılı oldu. Ancak Macarlar da Bosna'yı işgal etmiş olmalarına rağmen halkının Katolik yapamadılar. 1291'de Papa'nın emriyle Bosna'da engizisyon mahkemesi kuruldu. İşkence ve ölüm ile Bosnalılar'ın gözü korkutulmaya çalışıldı. 1319 yı-

lında Papa John XXI. Hırvatistan Dükü Mladen Subic' den heretiklere karşı bir Haçlı seferi düzenlenmesini istiyor ve O'na şöyle diyordu. 'Bütün Bosna hereetiklerin pençesi altında, kiliseler yok edildi, papaz kalmadı ve kutsal ayinler icra edilemiyor (Albayrak, 2005, s. 262)'. Hıristiyanlık için dini barışın Osmanlılar'ın fethinden sonra Fatih fermanı ile teminat altına alındığını, Müslümanların kendi inanç ve ibadetleri kadar Hıristiyanların dinlerine saygılı olduğu bir gerçektir. Saygının belirtisi ise varlığın devamlılığıdır. Miladi 8.asırda Balkanlar'da Bulgar, Hazar, Oğuz, Peçenek ve Kuman Türkleri İslam'ın ilk temsilcileri oldu. Slavlar'ın da İslam ile tanışması bu dönemdedir. Bosna, İslam'ı kabul eden Slavlar ile İslam'ı kabul etmeyenler arasında çatışmalar yaşandı. Osmanlılar ilk kez 1386 da Bosna'ya geldi. Bosna'da bu tarihten sonra Bogomillere rastlanmaz. Kendi dinlerine yakın gördükleri için İslam'ı kabul ettikleri kabul edilmektedir. Ortodoks, Katolik ve Musevi varlığı ise devam etmiştir. İbadethanelerin ve ibadet dilinin korunması da dini özgürlüğün bir belirtisi olarak kabul edilebilir.

Osmanlı'nın Balkan topraklarında dini özgürlüğü koruması Arnavutluk ve Bosna'nın müslümanlaştırılması, diğer bölgelerde ise Katolikliğe karşı Ortodoks inancın korunması ile zıtlık içermemektedir. Bosna halkının barış içinde Müslümanlığı benimsemesi 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in bölgenin büyük bir kısmını Osmanlı topraklarına katmasından sonraki yüz elli yıllık bir döneme yayılmıştır.

Sonuç

Dini çoğulculuk konusundaki modern felsefi tartışmalar Protestanlık sonrası ile ilişkilendirilse de, İslam sufi yorumunun İbn-i Arabi, Yunus Emre, Mevlana gibi önemli temsilcilerinin eserlerinde bu konuyu çağrıştıran ifadelerle karşılaşmaktayız. Seyyid Hüseyin Nasr çağımızın çoğulculuğu temsil eden düşünürleri arasında kabul edilmektedir (Acar, 2007, s. 11).

Bosna, savaş sonrası çok uluslu ve kantonlara ayrılmış bir yapıda olduğu için, etnik çeşitliliğin sonucu olarak uluslararası himaye yönetimi sürdürülmektedir. Bu durum siyasi anlamda parçalı bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Avrupalılar'ın kendi içlerindeki Müslümanların siyasi, kültürel anlamda bağımsızlıklarına tahammül edebilirlikleri Bosna'da, küresel etkinliği olan kuruluşlar, büyük dünya devletleri, İslam ülkeleri, Avrupa ülkeleri, kamu vicdanı ve komşu ülkeler nezdinde ayrı ayrı test edilmiştir. Savaşın bitmiş olmasına rağmen, Avrupa'nın farklı yerlerindeki İslam-Hıristiyan varlığının karşılıklı sorunlarının ışığında, Bosna'daki yanlış tutumun sorgulanmasını da devamlı kılmaktadır. Fakat Avrupalı Müslüman varlığının kabulünün, Bosna kadar acı bir süreç sonucu olmamasının gerekliliği bir temenniden öte, küresel barış için bir zorunluluktur. Kitlesele tepkiler, belirli bir tarihi, sosyal, kültürel birikimin sonucu ortaya çıkarlar ve çok çeşitli dinamiklerden beslenirler. Etnik kimlik, dil ve din farklılıklarının düşmanlık nedeni olmamasının anlaşılması, teorik olarak çoğulculuk ile çözümlenebilirse de, İslam ve şiddet sözcüklerinin çok sık bir arada kullanıldığı bir dünyada, Bosna çok yeni ve zor bir süreç olarak Avrupa tarihinde yerini almıştır. İslam, Avrupa'da dini çeşitlilik anlamında artık açık tartışma konusu haline gelmiştir. Siyasi anlamda dinin belir-

ginleştiriciliğinin Avrupa üzerinde oluşturduğu kaygı göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat din özgürlüğü bağlamında ele alındığı zaman, dışlayıcılık, Avrupa'yı oldukça tartışmalı bir duruma getirmektedir. Çokuluslu halk ve çokuluslu mevcut yönetimin gereği olarak farklı bir konumda olan Saraybosna şehri de, çokkültürlülüğün gerektirdiği dil ve din çeşitliliğine, dini çoğulculuğun gerektirdiği hoşgörü ve saygı birikimine sahip özel bir örnektir.

Kaynakça

- Acar, R. (2007). Dini Çoğulculuk, İdealler ve Gerçekler. Ankara.
- Alıcı, M. (2005). Dinler Tarihinde Çağdaş Metodolojik Problemler. *İslami İlimlerde Metodoloji, Usul Meselesi 2* (s. 1301). içinde İstanbul: Ensar.
- Alıcı, M. (2008). Diasporada Diyalog? Batıda Müslüman Grupların Dinlerarası Diyalog Perspektifleri. *Milel ve Nihal*, 5(3).
- Albayrak, K. (2005). *Bogomilizm ve Bosna Kilisesi*. İstanbul: Emre.
- Aruçi, M. (2009). *Bosna, Türkiye Diyanet Ansiklopedisi* (Cilt 36). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Flannery, O. P. (1992). The Counciliar and Post-Counciliar Documents. *Vatican Concil. Indiana*.
- Galiko, Z. (2011, Nisan 13). *Saraybosna Agadası*.
<http://www.salom.com.tr/news/detail/19288-Saraybosna-Agadası.aspx>. adresinden alındı
- Haliloviç, C. T. (2011). *Bosna Devleti 1991-2011*. Konya: Çizgi .
- İzzetbegoviç, A. (2011). *Tarihe Tanıklığı*. İstanbul: Klasik.
- Kalın, İ. (2016). Ben, Öteki, Ötekisi. İstanbul: İnsan.
- Wagner, P. (2008). *Modernitenin Krizleri, Tarihsel Bağlamda Siyasal Sosyoloji*. İstanbul.

